

УДК 94 (477) + 908 (477) “20”

Шапорда В.А., Миколаївський політехнічний технікум

Шапорда Володимир Анатолійович (1973 р.н.). У 1996 р. закінчив з відзнакою історичний факультет Миколаївського державного педагогічного інституту. Викладач історії та права у Миколаївському політехнічному технікумі. Аспірант кафедри історії України Миколаївського державного університету імені В.О.Сухомлинського. Тема дисертації – “Південь України в період денікінської окупації (грудень 1918 року – січень 1920 року)”.

Антиденікінський селянський повстанський рух на Одещині (серпень 1919 року – січень 1920 року)

У статті розглядаються питання, пов'язані з причинами, рушійними силами, основними подіями та характерними особливостями антиденікінського селянського повстанського руху в Одеській області в серпні 1919 року – січні 1920 року. Аналізуються наслідки руху для історії регіону й України в цілому.

The article focuses on the questions connected with causes, main events and peculiarities of anti-denklin's peasant revolt in Odessa region (August, 1919 – January, 1920). Consequences of this event for the history of the region and the whole Ukraine are analyzed.

Повстанський рух селян Півдня України в 1919-1920 роках вписав своєрідну сторінку в історію України. Він увібрав в себе головні протиріччя, які були характерні для громадянської війни: ставлення селян до денікінської влади, співвідношення “селянської вольниці” і дисципліни “твердої влади” та об'єднання дій представників різних сил для боротьби з денікінським окупаційним режимом. Нестабільна політична та економічна ситуація після закінчення першої світової війни, національно-визвольні змагання, постійна зміна влад, невіршеність національних, аграрних та релігійних проблем штовхали селян на боротьбу з існуючими режимами. Південна Україна стала ареною постійної боротьби та військового протистояння.

Перші роботи, які розглядали окремі аспекти цієї проблеми, вийшли в 20-30-х роках минулого століття. Деякі з них мали суб'єктивний характер, хоча й не замовчували причини селянського повстанського руху, виділяючи його позитивні та негативні сторони. Праці М.Мальта, Д.Кіна, М.Какуріна, Р.Ейдемана [1] розповідають про повстанський рух та його особливості на Одещині. Робота

Е.Бредіса [2] розкриває вплив на повстанський рух партійних організацій Одеси. В 50-60-х роках новий фактичний матеріал дали роботи В.Бабія та С.Цвілюка [3].

З середини 80-х років ХХ ст. почався поступовий процес переосмислення накопиченого матеріалу й відходу від догматичних оцінок та нашарувань минулого. Стало виходити менше загальних робіт. В основному, це були навчальні посібники, в яких робились перші спроби переглянути історію України на нових демократичних засадах [4]. Досить цікавою є праця В.Федюка, в якій він визначає головні причини поразки денікінщини [5]. Певний науковий інтерес має дослідження В.Верстюка [6]. Цикл статей В.Улянича розкриває невідомі сторінки повстанського руху селян та їх національну боротьбу [7]. Із сучасних досліджень на увагу заслуговують публікації Ю.Котляра, А.Лисенка та О.Несторова [8], в яких розглядаються окремі аспекти цієї проблеми.

В даній статті автор має на меті дослідити основні події та характерні особливості антиденікінського селянського повстанського руху на Одещині в серпні 1919 року – січні 1920 року, проаналізувати причини, рушійні

сили, характерні особливості та наслідки антиденікінських селянських виступів.

Територія Півдня України була повністю окупована денікінськими військами в кінці серпня 1919 року. Перед новою владою постало два основні питання: національне і економічне (аграрне), вирішення яких було поза компетенцією військового керівництва [9]. Весь час аграрне питання залишалося головним для південного регіону. Саме тому особливо важливою стала проблема ставлення селянства до нової влади. Заможні селяни висловили свої симпатії до денікінців, середняцтво зайняло очікувано-нейтральну позицію [10]. Представники ж бідного селянства з самого початку вороже ставились до нового режиму і не очікували від нової влади нічого доброго. Селяни розуміли, що денікінщина була твердою владою, але не для селянства, а проти нього [11]. Бідне і середнє селянство бачило, що всі заходи денікінців в сфері аграрного законодавства зменшували їх реальні права та були спрямовані на відновлення дореволюційного ладу на селі. В донесеннях того часу говорилося: “Селянство, яке відчуло режим денікінщини – повернення земель поміщикам, відшкодування їм збитків, грабунки – невдоволене та тримається зухвало. Дякуючи цьому повстанці, такі, як Зелений, Ангел, знову популярні серед селянства” [12]. Привертає увагу й те, що багато загонів очолили отамани, які партизанили в тилу Червоної армії [13].

10 липня 1919 року Політбюро ЦК КП/б/У прийняло рішення про утворення Зафронтбюро в тилу Добровольчої армії, яке було створене в Кременчуці під керівництвом С.Косіора [14]. Зафронтбюро поширювало свою діяльність на всю Україну, налагодило постійний зв'язок з 108 підпільними комітетами КП/б/У. Для політичного і військового керівництва партизанським рухом в серпні 1919 року було створено Реввійськграду і Головний штаб. Г.Колоса було призначено командуючим повстанськими військами Лівобережної і південно-східної частини Правобережної України [15]. 23 жовтня 1919 року Зафронтбюро прийняло “Положення про ревкоми”, яке визначило завдання ревкомів як органів політичного та військово-технічного керівництва революційною повстанською боротьбою [16].

На Одещині був створений військово-революційний комітет, до якого увійшли П.Лазарев, О.Хворостін та Б.Гумберт. Цей комітет контролював дії повстанських загонів, які діяли на даній території. Значного розмаху набув повстансько-партизанський рух на Ананьївщині, яким керували більшовики М.Данилов та представник губкому – І.Безверхий. Партизани розгромили місцевий гарнізон, взяли під контроль залізницю на

лініях Жеребкове – Балта – Бірзула та Бірзула – Роздільна, пізніше захопили станцію Березівка та Колосівка [17]. Повстанці Ананьєва підтримали селян Балти та Бірзули. У Балті ще в 1918 р. був організований партизанський загін, який розгромив гетьманську варту, захопивши 75 коней та 2 кулемети [18]. Цим загоном командував більшовик І.Дячишин. Партизани Балти продовжували боротися і проти білих. В містечку Окни, що знаходилося в 20 верстах від Бірзули, був створений партизанський загін на чолі з В.Самборським. Повстанці розгромили Галичанський корпус, захопивши 2 батареї артилерії, 18 кулеметів та обоз, зайняли Дубосари, Григоріополь, Рибницю. У боях за Рибницю їм вдалося полонити штаб генерала П.Стойкіна [19]. Під більшовицьким керівництвом діяли загони повстанців в селах Тілігуло-Березанської волості [20]. Повстанським рухом в Маяках керував більшовицький осередок, його вплив поширювався на Гразденіці, Троїцьке, Яськи та інші села Придністров'я [21].

Масовий повстанський рух розгорнувся в Одеських катакомбах. Базою для підпільників Приміського району були катакомби в районі сіл Куяльник, Нерубайське та Усатово [22]. У вересні 1919 р. “Одеський листок” писав, що в катакомбах знайдена підпільна друкарня Одеського комітету борбистів [23]. Треба зазначити, що на початку повстанської боротьби з денікінцями більшовицький комітет не мав чіткого зв'язку з підпільними організаціями борбистів та борбистів. Загальні збори проводилися періодично, на них проходив обмін інформацією. Однак перед самим відступом білогвардійців було створено ревком, до якого увійшли представники цих партій. Ревком був об'єднаним, бо для повного контролю влади більшовики були в той час слабкими [24]. Вони були змушені шукати підтримки у представників есерівських партій [25].

Важливою складовою антиденікінського руху на Одещині став національний тип повстань. Однак, слід зазначити, що термін “національний” потребує пояснення. Національні повстання, які відбувалися, можна розглядати у двох аспектах. У першому – це боротьба проти проросійського денікінського режиму окремих національних сил. У другому – вся боротьба українського населення проти денікінщини була національною боротьбою. Сюди можна віднести також і боротьбу галичан [26] і петлюрівських військ з Добровольчою армією [27]. Проте на Півдні України вона не мала великого впливу.

На Одещині в районі містечка Саврань євреї створювали загони самооборони, щоб захиститися від погромів [28]. Проти денікінського окупаційного режиму активно

виступали й німецькі колоністи поселення Шенфельд [29]. Національний тип повстань проявив себе як антиденікінська сила, однак суто національні виступи відбувалися рідко. Найчастіше болгари, євреї, німці були учасниками селянських виступів різних типів.

Таким чином, підсумовуючи все вищезазначене, можна зробити такі висновки:

1. Денікінський режим, який з кінця серпня 1919 року утвердився на території України, був найгіршим для селянства. Аграрна політика А.Денікіна передбачала відновлення приватної власності поміщиків на землю. У майбутньому денікінська адміністрація обіцяла наділити селян землею за викуп, залишивши поміщикам досить значні земельні площі.
2. Ігнорування денікінським режимом національно-культурного питання та політичні, економічні і військові прорахунки привели до його поразки. Однією із головних причин цієї поразки став селянський повстанський рух на Півдні України.
3. Як у кожному складному процесі у повстанських виступах поруч існували два явища: позитивне і негативне. Головним позитивом було визволення краю від денікінської окупації. Негативом – неузгодженість дій, дуже слабка військова дисципліна, а в деяких випадках вона була взагалі відсутня, грабунки та погроми. Ситуація склалася так, що повстанці могли скинути будь-яку владу.
4. На Півдні України селянський повстанський рух мав національне забарвлення, бо українське селянство вело боротьбу проти двох російських диктаторських режимів: денікінського та більшовицького. За своєю природою рух дуже погано співіснував з дисципліною сильної влади, яка всіляко намагалася підпорядкувати його власним інтересам.

Антиденікінські селянські повстання, які мали місце восени 1919 року – взимку 1920 року, найчастіше виникали стихійно, пізніше, під впливом лівих партій, отримували політичне забарвлення. Щодо соціального складу, то основу антиденікінського повстанського руху складали селяни, робітники та інтелігенція.

Антиденікінський повстанський рух являв

ЛІТЕРАТУРА

1. Мальт М. Деникинщина и крестьянство // Пролетарская революция. – 1924. – № 4. – С. 140-178; Кін Д. Повстанський рух проти денікинщини на Україні // Літопис революції. – 1926. – № 3-4. – С. 70-90; Ейдеман Р., Какурін М. Громадянська війна на Україні. – Х., 1931. – 99 с.
2. Бредіс Е. Партійне підпілля в Одесі за денікинщини // Літопис революції. – 1930. – № 3-4. – С. 110-137.
3. Бабій М. Місцеві органи державної влади Української РСР у 1917-1920 рр. – К.: Вид-во АН УРСР, 1956. – 268 с.; Цвілюк С.А. Народжена в підпіллі. Більшовицька преса півдня України в період іноземної інтервенції та громадянської війни. 1918 – лютий 1920. – Одеса: Маяк, 1968. – 200 с.
4. Історія України: Навчальний посібник / Відповід. ред. Б.Д.Лановик. – К.: НМК ВО, 1991. – 212 с.; Котляр М., Кульчицький С. Шляхами віків: Довідник з історії України. – К.: Україна, 1993. – 380 с.
5. Федюк В.П. Деникинская диктатура и ее крах. – Ярославль: Ярославский ун-т, 1990. – 72 с.
6. В. Верстюк. Внутренний фронт: стратегия и тактика борьбы // Украина в 1917-1921 гг. Некоторые проблемы истории: Сб. научных трудов. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 102-173.
7. Улянич В. Жили були батьки-отамани, або чому треба вивчати повстанський рух в Україні // Голос України. – 1994. – 26 березня; Його ж. Отаман Божко, який хотів відродити Запорізьку Січ // Там само. – 19 березня.
8. Котляр Ю.В. Повстанський рух селян півдня України. Висунська і Баштанська республіки (1919-1920 рр.). – Миколаїв: ПП Спринт – принт, 1999. – 120 с.; Лисенко А.А. Отаманські формування на Лівобережній Україні в другій половині 1918-1919 рр.: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ. нац. ун-т. – К., 2002. – 22 с.; Несторов О.В. Селянський повстанський рух на Правобережній Україні (1919 р.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ. нац. ун-т. – К., 2001. – 19 с.
9. Деникин. Юденич. Врангель. Революция и гражданская война в описаниях белогвардейцев / Сост. С.А.Алексеев. – М.: Отечество, 1991. – С. 5.
10. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО), ф. Р-3264, оп. 2, спр. 3, арк. 71.
11. Кін Д. Вказ. праця. – С. 70.
12. Гражданская война на Украине, 1918-1920: Сб. док. и материалов: В 3-х т., 4-х кн. – Т. 2. – К.: Наук. думка, 1967. – С. 446.
13. Верстюк В.Ф. Вказ. праця – С. 120-121.
14. Лихолат А.В. Розгром націоналістичної контрреволюції на Україні (1917-1922 рр.). – К.: Політвидав УРСР, 1955. – С. 404.
15. Вовк Т.А. Збройна боротьба трудящих України в тилу денікінської армії // Укр. іст. журн. – 1980. – № 10. – С. 61.
16. Потарикіна Л.Л. Ревкоми України 1918-1920 рр. – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – С. 42.
17. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. П-12233, оп. 1, спр. 3, арк. 3-6.
18. Там само, ф. П-2, оп. 1, спр. 161, арк. 107.
19. Там само, спр. 363, арк. 1.
20. Там само, спр. 364, арк. 18.

21. Там само, спр. 383, арк. 20.
22. Из истории Одесской партийной организации: Очерки (отв. ред. К.С.Коваленко.) – Одесса: Маяк, 1964. – С. 230-231.
23. ДАОО, ф. П-2, оп. 1, спр. 224, арк. 76.
24. Бредіс Е. Вказ. праця. – С. 138.
25. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 3, спр. 26, арк. 68.
26. Тютюнник Ю. З поляками проти Вкраїни. Репр. відтвор. видання 1924 р. – К.: Україна, 1990. – С. 9.
27. Історія українського війська: В 3-х частинах. – Ч. 3 / Написали: І.Крип'якевич, Б.Гнатювич. – Львів: Іван Тиктор, 1936. – С. 562-563.
28. ДАОО, ф. П-3, оп. 3, спр. 6, арк. 64.
29. ДАХО, ф. Р-3264, оп. 1, спр. 61, арк. 1-4.

Стаття надійшла до редколегії 28.10.2005 р.